

Recenzii

În încheierea prologului, Bertrand Russell mărturisea că viața sa „a meritat trăită și bucuros aș trăi-o din nou dacă mi s-ar da ocazia” (p. 20). Este o mărturisire care ar trebui să ne facă, pe fiecare dintre noi, să ne întrebăm: ne trăim oare viața în așa fel încât să merite și, mai ales, să o trăim exact la fel dacă ni s-ar da ocazia? Altfel spus, pentru ce trăim?

**Conf. Univ. Dr. Daniela Preda, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sf. Andrei Șaguna”
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu**

Hannah Arendt, *Viața spiritului*, traducere din engleză de S.G. Drăgan, Editura Humanitas, București, 2018, 471p., ISBN: 978-973-50-6238-5

Publicată postum, în 1975, *The Life of the Mind* („Viața spiritului”) este o carte neterminată; ea cuprinde, în esență, o serie de conferințe ținute în 1973, celebrele Gifford Lectures, pe care autoarea ar fi vrut să le extindă sub forma a trei volume: „Gândirea”, „Voința” și „Judecata”. În cele din urmă, au fost finalizate abia primele două, care se regăsesc acum integral traduse și în limba română (din cea de-a treia sunt redat doar fragmente de lucru).

Luând ca temă de analiză principalele trei activități ale minții, autoarea demonstrează o foarte bună cunoaștere a istoriei filosofiei europene, cu accent pe necesitatea Gândirii și ascensiunea și decăderea Voinței în cultura occidentală. O serie de considerații trebuie privite în oglindă cu reflecțiile sale asupra procesului nazistului Eichmann, ale cărui fapte fuseseră consecința unui mediu care și-a pierdut capacitatea de reflecție (auto)critică (vezi *Eichmann la Ierusalim. Raport asupra banalității răului*, trad. Mariana Neț, Humanitas, București, 2007). Astfel, chiar dacă Gândirea nu creează de la sine moralitate, adevăr sau cunoaștere, ea creează premisele unei auto-conștiințe care le face pe acestea posibile. Gândirea devine sursa indispensabilă a înțelesului în experiență, iar filosofii îi ignoră pe cei care fac greșeala de a confunda nevoia de cunoaștere cu urgența de a știi, diprețuind toată gândirea care nu produce adevăruri științifice. (Actualitatea acestei perspective este binecunoscută oricărui cercetător implicat azi în mediul universitar pe domeniul *Arts and Humanities*...) Dar Kant a văzut diferența decisivă între „rațiune-gândire-esențe-înțeles” (*reason-thinking-essences-meaning*), pe de o parte, și cogniție-cunoaștere-aparențe-adevăr (*cognition-knowledge-appearances-truth*), pe de altă parte. De altfel, Socrate însuși postulase, cu milenii în urmă, precedentul moral: viața lipsită de gândire nu are sens (iar punctul de plecare în acest proces de autocunoaștere este exprimat de dictonul celebru: „cunoaște-te de tine însuși”).

Analizele profunde și elegante din prima parte trec în partea a doua într-un dialog cu marii gânditori ai filosofiei europene asupra naturii și rolului Voinței. Important, descoperirea Voinței a avut loc în lupta creștinismului cu păcatul, parcurgând apoi un lung drum care o lega pe aceasta de progres. În mod paradoxal, s-a ajuns însă la o criză a negării progresului, libertății și auto-determinării la Nietzsche și Heidegger. Dar deși H. Arendt apăra gândirea și voința liberă, ea nu deplânge defel gândirea secularizată a lumii moderne.

Reflecțiile amare, survenite după un lung periplu printre gânditorii civilizației europene, atestă acest lucru: „Cînd ne-am îndreptat atenția asupra oamenilor de acțiune, în speranța de a găsi la ei o idee de libertate epurată de nedumeririle pricinuite minților omenеști de reflexivitatea activităților mentale – de inevitabila întoarcere asupra sa a eului volitiv (care, în cele din urmă, se poate dovedi sterilă, n.n.) –, speraserăm mai mult decît am dobândit în cele din urmă. Abisul spontaneității pure, care în legendele fondatoare este traversat de hiatusul dintre eliberare și constituirea libertății, a fost acoperit printr-o stratagemă tipică pentru tradiția occidentală ...: înțelegerea *noului* ca fiind o re-instituire ameloriată a vechiului. În integritatea ei originară, libertatea a supraviețuit în teoria politică ... doar sub forma promisiunilor utopice și nefondate ale unui final «imperiu al libertății», care, cel puțin în versiunea sa marxistă, ar însemna cu adevărat «sfârșitul tuturor lucrurilor», o pace veșnică în care cu timpul toate activitățile specific omenеști ar lua sfârșit” (p. 382).

Să existe oare alternativă la *novus ordo seclorum*, caracterizat de abisul libertății? Optimistă, Hannah Arendt afirmă că da! Mai mult decît atât, ea identifică o singură soluție posibilă, cu trimitere la opera *Cetatea lui Dumnezeu* a lui Augustin. Potrivit acestuia din urmă, „Dumnezeu l-a făcut pe om ca creatură temporală, *homo temporalis*; timpul și omul au fost creați împreună, iar această temporalitate era afirmată prin faptul că fiecare om își datora viața nu înmulțirii ca atare a speciei, ci nașterii, intrării în lume a unei noi creaturi care, ca ceva cu totul nou, apare în mijlocul continuumului temporal al lumii”. Astfel, în viziunea augustiniană (comună, de altfel, și celei răsăritene în acest punct), „suntem osândiți a fi liberi în virtutea faptului de a fi născuți, indiferent dacă iubim libertatea sau ne repugnă arbitrariul ei, dacă libertatea ne «place» sau preferăm să fugim de ea alegând o formă sau alta de fatalism” (p. 382-383).

Aceste reflecții marchează sfârșitul secțiunii despre Voință și face trecerea la ceea ce ar fi trebuit să fie Judecata, „din a cărei analiză am putea afla ce se ascunde în plăcerile și aversiunile noastre” (p. 383). Așa cum am mai precizat, din nefericire, această parte a treia a *Vieții spiritului* nu a fost definitivată. Nu înseamnă însă că este îndreptățită opiniile unro critici, cum ar fi Sheldon Wolin, după care cartea ar fi lipsită de un „impuls de control unificator” (“controlling and unifying impulse”). Mai mult decît atât, această lacună s-ar datora nu datorită faptului că avem de-a face cu un proiect neterminat, ci fiindcă Arendt însăși ar fi fost incapabilă să-și clarifice și să-și expună în mod consecvent opțiunile politice și teoretice. Astfel, ea ar pendula nedecis între „helenismul” germanic primar al *Vieții spiritului* și viziunea politică pe care a dobândit-o în urma emigrării și a vieții pe care a dus-o pe tărâm american.

În opinia noastră, un soi de lait-motiv al cărții este marcat de spusa gânditorului din Königsberger, Kant: “*so ist Freiheit nicht zu retten*” („astfel încât libertatea nu poate fi salvată”). Hannah Arendt este o luptătoare deplină împotriva non-libertății. După ea, Gândirea nu trebuie legată de adevărurile științei; Voința nu trebuie sacrificată Necesității sau cursului Istoriei; Judecata nu trebuie să fie coercitată, nici măcat de Frumusețe. Omul este un „luptător”, care trebuie să depășească tot ceea ce îi atentează la adresa spontaneității, a inițiativei, a funcționării facultăților sale mentale.

Demersul autoarei nu se înscrie așadar în cel al „istoriei ideilor”, ci mai degrabă ține de „culegerea de perle” (*Perlenfischerei*). Căutarea esenței fiecărei facultăți în parte – fapt vizibil, firesc, mai ales în cazul Gândirii și al Voinței –, o face să parcurgă majoritatea

Recenzii

gânditorilor de forță ai filosofiei europene. Urmează apoi o muncă asiduă de reflecție, care face din *Viața spiritului* o meditație, un eseu filosofic, nu o lucrare sistematică tradițională.

În final precizăm că *Viața spiritului* este, cu certitudine, strâns legată de altă cunoscută carte a autoarei, *Vita activa* („Condiția umană”, trad. de Claudiu Vereș și Gabriel Chindea, Editura Idea Design & Print, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2007). Acest fapt se reflectă din chiar modul de concepere al celor două: trei concepte cardinale, dezvoltate pe șase capitole. Aici cele trei concepte sunt: munca, prin care omul reușește să trăiască în această lume dar fără însă a-și pune amprenta asupra ei; lucrul, care îl face pe om să transforme lumea înconjurătoare și să lase în urmă artefacte care arată modul în care el a trăit; și, în fine, acțiunea, care se referă la omul trăind în societate, instituții, viața socio-politică, determinând decisiv timpul și spațiul existenței sale. Dacă în „Condiția umană” cineva ar fi putut să creadă că *vita activa* are prioritate în raport cu *vita contemplativa*, lecturarea „Vieții spiritului” restabilește echilibrul: cele două sunt complementare, nicidecum separate sau antagonice.

Prin cartea de față Hannah Arendt își confirmă încă o dată dorința arzătoare de a reflecta în profunzime la ceea ce constituie esența umană. După cum ni se spune pe coperta finală a ediției românești, avea de-a face cu cartea sa „cea mai fascinantă și mai stimulatorie”, iar din ea cititorul învață „molipsindu-se de perplexitățile pe care autoarea le-a trăit atât de adânc”. Fiecare dintre noi poate certifica acest lucru doar lecturând cartea...

**Conf. Univ. Dr. Daniela Preda, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sf. Andrei Șaguna”
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu**

David Bentley Hart, *Ateismul: o amăgire. Revoluția creștină și adversarii ei*, traducere de Eva Damian, editor Dragoș Mârșanu, Ed. Doxologia, Iași, 2017, 306 p., ISBN 978-606-666-652-7

În cadrul colecției *Historia Christiana*, la Editura Doxologia a fost publicată o carte-eveniment: traducerea lucrării apologetice a cunoscutului eseist american David Bentley Hart, *Atheist Delusions: The Christian Revolution and Its Fashionable Enemies* (Yale University Press, 2009).

Gândit inițial ca o replică la lucrările „Noilor Atești” (Sam Harris, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens ș.a.) volumul reunește 17 eseuri grupate în patru secțiuni menite întâi de toate să recupereze memoria, punând accentul pe „reamintirea cuvenită a îndelungatului trecut creștin [...] a cărui memorie ideologia modernității se străduiește atât de mult să o suprimă sau să o distorsioneze; și, de asemenea, pe reamintirea adecvată a multelor – și adesea nerecunoscutelor – violențe, atât a celor excesive, cât și a celor subtile, prin care s-a instalat și perpetuat modernitatea” (p. 10). Ceea ce omit cu bună știință și rea intenție toți acești autori anticreștini este faptul că Evanghelia „a dat în vileag, a cucerit și a demistificat vechile puteri nu doar pentru o vreme, ci pentru totdeauna”, și